

У. А. Бобрык, К. Л. Хазанова
г. Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны

КРАШАНКІ, ПІСАНКІ І МАЛЯВАНКІ
Ў НАРОДНЫМ КАЛЕНДАРЫ ЎСХОДНІХ СЛАВЯН

З часоў далёкай старажытнасці захаваліся ў духоўнай спадчыне славян абрады і звычэй традыцыйнага народнага календара. Шматлікія пакаленні нашых продкаў на працягу стагоддзяў выпрацавалі правераную часам сістэму ўзаемаадносін чалавека і прыроды, што і стала грунтам для абрадаў каляндарнага цыклу. Перш за ўсё народны каляндар выяўляе залежнасць ад кліматычных умоў і адметнасцей вядзення гаспадаркі ў кожную пару года. З часам з гэтымі адметнасцямі арганічна спалучыліся духоўныя каштоўнасці хрысціянства.

У фалькларыстыцы і лінгвістыцы традыцыйна замацаваўся падзел абрадавага народнага календара ўсходніх славян паводле пор года. У кожным цыкле – веснавым, летнім, восеньскім, зімовым – адзначаецца шэраг цікавых звычайў, прыдатных для даследавання і фалькларыстам, і гісторыкам, і, безумоўна, лінгвістам, бо найменні многіх абрадаў, іх атрыбутаў і абрадавых дзе-

яннѣ захаваліся з часоў агульнаўсходнеславянскай і нават агульнаславянскай мовы, і нясуць на сабе адбітак розных гістарычных зрэзаў мовы продкаў, якая з'яўляецца асновай сучасных беларускай, рускай і ўкраінскай моў, а без гісторыі няма будучыні.

Большасць каляндарна-абрадавых рытуалаў мяркуе прыгатаванне адпаведных спецыфічных страў. Вывучэнне традыцый народнага календара усходніх славян выяўляе надзвычайную папулярнасць некаторых прадуктаў у абрадавай кулінарыі. Асаблівай павагай і ўвагай у каляндарных звычаях карыстаюцца яйкі.

Старажытныя рымляне лічылі: «*Omniū vivum ex ovo*». Сапраўды, у яйках закладзены пачатак жыцця. Менавіта яйкі сталі атрыбутам многіх усходнеславянскіх каляндарных традыцый. Успамінаюць пра яйкі падчас пацешных пагулянак на Святкі, калі па хатах хадзілі калядоўшчыкі, славілі гаспадароў, а ў якасці святочнага адорвання атрымлівалі цукеркі, *яйкі*, грошы, бліны [1, с. 42]. У гаворках рускай мовы захаваліся звесткі, што калядоўшчыкаў «*на порог сажалі, чтобы куры неслись*» [1, с. 42]. Напярэдадні Новага года ў *Багаты* вечар на стале абавязковымі былі *яйкі*, куцця, піражкі [1, с. 46]. Адзначаюцца яйкі пры шчадраванні пад Стары Новы год, на Маланку (14 студзеня): *Щедровать на Меланку ходили не только замужние, но и незамужние девки. За это им давали пироги, яйца, яблоки* [1, с. 55].

Непасрэдны ўдзел прымалі яйкі ў гуканні вясны. Беларускія этнографы прыводзяць звесткі пра частаванне варанымі або печанымі яйкамі падчас гукання вясны і спявання вяснянак: «Спявалі «*Ой! Ужэ весна-весняначка*», «*Бугай раве, на пашу хочэ*», «*Ой, поросці кропе*». Тут жа пад дрэўцам на праталіне дзяўчаты сядалі кругам (часам удзельнічалі і хлопцы) і елі сыр, масла, кашу і абавязкова варанія яйкі [2, с. 37]; Яшчэ ранняй вясною ішлі «чыркаваць» або спяваць «*Чырку*» (іншы раз таксама з елачкай). Бралі з сабой кашу, печанія *яйкі*, аблюбоўвалі за вёскай высокія месцы, цёплыя бугры або сядалі ў лузе ці ў полі на «под», дзе стаяў раней стог, частаваліся і спявалі» [2, с. 38]. Яйкі былі пастаянным атрыбутам і рытуальнай ежай падчас гукання вясны ў рускім народным календары: *1–2 мая на каждой улице готовили на костре майскую кашу. Все приносили с собой угощенье: пшено, картошку, сало, яйца, лук, масло и делали общий стол. Праздник был в честь прихода весны, прилета птиц и появления всходов на полях* [1, с. 80].

Не абыходзілася без яек Масленічнае частаванне: *Масленичная неделя называлась сырной. Гостей угощали молоком, маслом, яйцами, рыбой* [1, с. 65]. Ядуць яйкі ў Прашчоны дзень перад Пастом: *На Масленицу мясное не ели. Все молочное ели и яйца* [1, с. 70].

Успаміналі пра яйкі на Засеўкі: *Селянін адзяваўся ў чыстае, браў з сабою грамнічную свечку, «храсты», асвечаную галінку вярбы, яйкі. Абходзіў тры разы каня з сахою, даваў ахвяру зямлі, духу нівы (костачкі ад рытуальнай ежы, яйкі, «храсты»), ставіў галінку вярбы, свечку і араў. Сеялі ў суботу або нядзелю «ў поўню», каб былі каласы поўнымі* [2, с. 48–49].

Захаваліся звесткі пра ўжыванне яек у Траецкай абраднасці: *Венки завивать – складать яйца, хадилы в лес и песни пели* [1, с. 17]; *В праздничной троичкой трапезе обязательным ритуальным блюдом была яичница* [1, с. 18].

Яйкі і кашу ўжывалі як памінальную страву. На думку этнографу, пачынаючы з Вялікадня, яйка праходзіць праз усю вясеннюю абраднасць, будучы атрыбутам аграрнай магіі. Яно з'яўлялася як сімвал зараджэння новага жыцця, а калі вясна заканчвалася, яго з'ядалі ўжо ў выгледзе яечні [1, с. 18].

Сапраўды, галоўным абрадавым кампанентам яйкі становяцца менавіта на Вялікодзень. На Страсным тыдні гаспадыні фарбавалі яйкі. У розных мясцовасцях гэта рабілі ў розныя дні. Сустракаюцца звесткі пра Чысты чацвер: *В Чистый четверг купались – «смывали грехи». Наводили порядок в доме, готовили пасхальные блюда – пекли куличи и красили яйца* [1, с. 89]; *В Чистый четверг у кого есть чего зарезать – резали, уже яйца красят до солнца, они не испортятся, пасху уже пякут, кулич* [1, с. 89]; *Яйца на Чистый четверг красили: они тогда и год смогут храниться* [1, с. 89] або пра апошні дзень перад Вялікаднём: *Красная (Великодняя, Вяликая) субота (Таўкушчы дзень) – пяклі пірагі, фарбавалі яйкі цыбульнікам ці васковымі жамерынамі (васкадавам). На Мазыришчыне фарбавалі ў чырвоны колер, але калі хто-небудзь з родных паміраў у годзе, дык – у чорны ці які іншы* [2, с. 51].

Пафарбаванія яйкі трэба было абавязкова пасвяціць у царкве. Этнографы заўважаюць, што «свята Пасхі характарызуецца перш за ўсё агульным для ўсходнеславянскіх традыцый звычаем асвячэння ў царкве кулічоў і фарбаваных яек, зборам родзічаў за агульнай ежай, памінаннем памерлых родзічаў» [1, с. 14]. Потым ладзіліся розныя гульні з Вялікоднымі яйкамі.

Пашыранымі былі *каткі, катанне, або качанне яек*: *Для качання яек ставіцца на роўным месцы пад схіл лубок або невялікая дошчачка і кожны па чарзе пускае па ёй сваё яйка. Якога ён дакрануўся сваім, тое выйграў* [2, с. 52]. Падобныя гульні ладзілі і ў расійскіх вёсках: *Устраивали игры – катали яйца с невысокого помоста. Чье яйцо ударит другое, тот человек его и забирает* [1, с. 92]; *Мужчины играли в катки. Установливали под наклоном ленту коры (лубок) и катали по ней яйца с целью выбить как можно больше* [1, с. 92].

Распаўсюджанай гульні з'яўляюцца *біткі, біццё яек* на Вялікдзень, калі адзін трымае фарбаванае яйка, а другі – б'е. Прайграе той, чыё яйка пабілася. Выйграныя яйкі, разбітыя з двух бакоў, называюцца *шупікамі*, імі зноў гуляюць, іх качаюць. Цэлыя яйкі шкадуюць качаць, таму што яны псуюцца і бываюць непрыгоднымі для біцця. А *шупікі* ўжо больш ні для чаго не спатрэбяцца, як толькі для качання і ежы [2, с. 52].

Алесь Лозка ўгадваў велікодную гульнію «Яйка пад шапкай», зафіксаваную ў 19 ст. у Навагрудскім павеце Беларусі: *Адзін бярэ яйка і кладзе яго пад шапку ўдоўж або ўпоперак – гэту тайну трэба адгадаць. Другі паверх шапкі кладзе палачку, стараючыся размясціць яе ў такім кірунку, у якім, на яго думку, пад шапкаю ляжыць яйка. Калі палачка будзе размешчана правільна, загадка, значыць, адгадана, і той, хто адгадаў, атрымае яйка. У адваротным выпадку ён аддае сваё* [2, с. 52].

Цікавы абрад з Велікоднымі яйкамі ў сераду пасля Вялікадня адбываўся на Піншчыне: *Кідалі шкарлупінне з яек на ваду і спявалі: «Ідзі, зіма, бо ты нам хліб выеда»; кідалі чырвоныя яйкі або камяні на поўнач, на вароты са словамі: «Пошла, зіма, до Києва, а нам лето покинула»* [2, с. 55].

Фарбаванне яек стала трывалай традыцыяй святкавання Вялікадня ва ўсім хрысціянскім свеце. Абрад аднолькава развіты і функцыянальны ў беларусаў, рускіх і ўкраінцаў. У беларускай каляндарнай традыцыі захаваліся назвы фарбаваных велікодных яек *пісанкі, крашанкі, маляванкі, скробанкі* [3].

У старажытнасці гэта былі не проста адрозныя назвы. Кожная з іх мела на ўвазе адметную тэхналогію ўпрыгожання яйка і асаблівую сімвалічнасць. *Крашанкі* фарбавалі ў адзін колер, а *пісанкі* дэкаравалі ўзорамі [4]. Традыцыя ўсталявала народную фарбу для Велікодных яек – шалупінне цыбулі, якое ў залежнасці ад колькасці адвару і часу вытрымкі давала колер ад аранжавага да цёмна-чырвонага і карычневага, для атрымання якога «дадавалі яшчэ іржавае жалеза альбо альховую кару» [4].

Аздабленне беларускіх *пісанак*, па заўвазе вядомага беларускага этнографа і мастацтвазнаўцы Яўгена Сахуты, аўтара кнігі «Народнае мастацтва Беларусі» [5], звязана з тэхнікай васкавання: «Для гэтага ўжываўся чысты пчаліны воск, які растоплівалі над агнём і, памачыўшы ў яго шпільку ці цвічок, наносілі на курынае яйка васкавыя кропачкі альбо расцягнутыя кропелькі. З гэтых двух элементаў – кропелек і кропачак – кампанавалі самыя розныя ўзоры, аснову якіх складаў сонечны сімвал. Потым воск саскрабалі, а на чырвоных яйках заставаўся белы або жаўтаваты ўзор (у залежнасці ад першапачатковага колеру шкарлупіны яйка)» [4].

Скробанкі ўяўлялі сабой аднатонныя *крашанкі*, на якіх «пасля высушвання вострым прадметам *выскробалі* (яскравая матывацыя наймення) які-небудзь узор, як правіла, геаметрычны» [4]. Я. Сахута заўважаў, што на *скробанках* «маглі выскробвацца хрысціянскія крыжы ці віншавальныя надпісы.. Там могуць быць самыя розныя матывы, не абавязкова сонечныя знакі, але гэта вельмі карпатлівая, марудная работа, якой мала хто займаўся» [4].

Велікодныя яйкі, якімі карысталіся пры гульні ў біткі, называлі *наліванкі*, бо часам «для моцы шкарлупы ўліваюць у яйка воск, волава» [2, с. 52].

Найменне велікоднага яйка *пісанка* адзначаецца ў рускіх гаворках, дзе так называюцца розныя тыпы велікодных яек: *Крашенные яйца разрисовывали узорами, называли их писанки* [1, с. 92]; *Писанка 'разрисованное или крашеное пасхальное яйцо', 'сахарное, фарфоровое, восковое и т. п. писаное яйцо'*: *Писанки покупали, они красивые, из сахара* [6, с. 44].

Пашыраныя і функцыянальныя найменні велікодных яек ва ўкраінскіх гаворках. Украінскія этнографы прыводзяць розныя найменні абраду: «*У Великодню суботу роблять крашанки або, як кажуть на Київщині, галуняць яйця, а в Карпатах – сливчатъ сливки*» [7, с. 262].

Разнастайнасць узораў украінскіх *пісанак* вымагае ад этнографаў іх класіфікацыі: гістарычныя, звязаныя са старажытным арнамантам; самабытна-новыя; выпадковыя арнаметы, якія сведчаць пра багацце фантазіі і высокія мастацкія здольнасці народа [7, с. 263].

Украінскі народ мае ўласныя сакрэты фарбавання Велікодных яек. Па звестках Алесы Варапая, «больш за ўсё фарбуюць у чырвоны, жоўты, сіні, зялёны і залацісты колеры. Для

чырвонага бяруць у крамніцы чырвоную фарбу і фуксін; для жоўтага ўжываюць сухую леташнюю траву «свербель» або яблыневую кару; для сіняга – вараць пралескі, а для залацістага купляюць спецыяльныя парашкі. Ужываюць яшчэ сушаныя ягады бузіны чорнай, шалупенне цыбулі, кару з чарнаклёну» [7, с. 262]. Пры гэтым чырвоны колер лічыцца колерам Ратаўніка, а чорны нагадвае пра «лукавага» [7, с. 262].

Ва Украіне існуюць трывалыя вераванні, што Велікодныя яйкі валодаюць лекавай сілай: «Перше фарбоване яйце зберігають і, як треба, підкурюють ним хворого на пропасницю. Вживають суху траву «серпій», варять її, а потім кидають у навар яйця: він фарбує їх у жовтий колір. Лушпиння з свячених яєць зберігають на підкурювання людей і худоби проти пропасниці. Селяни вірять, що в свяченому яйці є сорок милостинь і що в ньому перебуває «Дух святий» [7, с. 262].

Як і ў беларускай і рускай каляндарнай абраднасці, ва ўкраінскім народным календары, адзначаюцца асаблівасці на час прыгатавання ўказанага Велікоднага частавання і нават на колькасць: «Яець краять *тринадцять* (маюцца тут на увазі дванадцять апостолів і Спаситель). За народнім віруванням, крашанкі готуюцца в суботу тому, що яйця, пофарбовані в п'ятницю, швидко псуоуться, а, будшы зробленімі в суботу, вони зберігаюцца протягом усіх свят» [7, с. 262].

Разгледжаныя абрады традыцыйнага народнага календара ўсходніх славян і іх найменняў у беларускіх, рускіх і ўкраінскіх гаворках сведчаць аб старажытнасці народных каляндарных звычаяў. Дахрысціянскія і хрысціянскія вераванні аб'ядналіся ў духоўную культуру ўсходнеславянскіх народаў. У гаворках з часам развіліся спецыфічныя найменні для асобных каляндарных абрадаў. Захаванне і аднаўленне ўказаных традыцый у наш час спрыяе фарміраванню павягі і любові да роднага народа і роднай мовы.

Спіс выкарыстаных крыніц

- 1 Календарные обряды и обрядовая поэзия Воронежской области. Афанасьевский сборник. Материалы и исследования / сост. Т. Ф. Пухова, Г. П. Христова. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2005. – Вып. III. – 249 с.
- 2 Беларускі народны каляндар / аўтар-ўклад. Алесь Лозка. – Мінск : Полымя, 1993. – 117 с.
- 3 Музей традыцыйных народных аб'яргаў [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://obereg.of.by>. – Дата доступу : 15.03.2015.
- 4 Салановіч, Н. Велікодныя пісанкі: нашто беларусам чырвоныя яйкі / Н. Салановіч [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://naviny.by>. – Дата доступу : 15.03.2015.
- 5 Сахута, Я. М. Народнае мастацтва Беларусі / Я. М. Сахута. – Мінск : Беларусь, 2011. – 367 с.
- 6 Словарь русских народных говоров : в 42 вып. / под ред. Ф. П. Сороколетова [гл. ред.]. – Ленинград : Наука, 1992. – Вып. 27 : Печечки – Подельвать. – 401 с.
- 7 Воропай, О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис / О. Воропай. – Мюнхен : Українське видавництво, 1958. – 310 с.